

Wel of geen bermmonument?

De betekenis van de plek van een dodelijk ongeluk

Samantha van der Sluis

Master Thesis Culturele Geografie

Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

Rijksuniversiteit Groningen

Groningen, april, 2011

Begeleiders: dr. P.D. Grootte, drs. M. Klaassens

Masterthesis

Wel of geen bermmonument?

De betekenis van de plek van een dodelijk ongeluk

Samantha van der Sluis

S1465902

Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

Begeleiders: dr. P.D. Groote, drs. M. Klaassens

Samenvatting

De dood is moeilijk te vatten voor mensen. Zeker als deze onverwachts intreedt zoals bij een verkeersongeval. De dood wordt dan gezien als een slechte dood. Het is moeilijk te accepteren dat iemand zomaar uit het leven wordt gegrepen. Met de huidige staat van de gezondheidszorg is het niet nodig om jong te sterven. Mensen sterven op oudere leeftijd en/of na een lang ziekbed.

Nabestaanden van een ongeval reageren verschillend op het verlies. En ze kijken ook op verschillende manieren naar de plek van het ongeval. Er zijn nabestaanden die een bermmonument plaatsen, omdat hun geliefde voor het laatst in leven was op de plek van het ongeval. Ze markeren de plek en leggen er persoonlijke spullen bij. Het is vaak de belangrijkste plek om de overledene te herdenken. De nabestaanden hebben meestal ook een graf, maar dat bezoeken ze nauwelijks. Voor hun gevoel is de overledene daar niet, alleen zijn of haar lichaam ligt daar.

De nabestaanden zonder bermmonument rouwen liever privé in plaats van publiek. Ze treden niet met hun verdriet naar buiten, terwijl nabestaanden met een bermmonument dit wel doen. Het bermmonument aan de kant van de weg is de manier waarop ze met hun verdriet naar buiten treden. Het kan ook gezien worden als een vorm van protest.

Maar er zijn genoeg nabestaanden die geen bermmonument plaatsen. De plek heeft voor deze nabestaanden een hele andere betekenis. Het is de plek waar hun geliefde dood is gegaan. Ze geven er een negatieve betekenis aan, terwijl nabestaanden met een bermmonument de plek een positieve betekenis geven. Het graf is voor de nabestaanden zonder monument belangrijker. Daar gaan ze vaak heen en niet naar de plek van het ongeval. Het graf is vaak ook heel persoonlijk gemaakt met onder andere teksten en foto's.

Een bermmonument wordt ook wel gezien als een vorm van communicatie. Het zendt een boodschap uit naar de buitenwereld. Mensen kunnen het makkelijk bezoeken en er iets neerleggen. Dit kan ook bij het graf en dat gebeurt ook door de nabestaanden die geen bermmonument hebben. Het graf is de belangrijke plek om de overledene te herdenken en te eren. Ze herdenken hun geliefde liever niet langs de kant van de weg, want dat is een vervelende plaats.

Het wel of niet hebben van een bermmonument is niet zo zwart/wit; er zijn veel nuances. Een bermmonument kan ook opgericht zijn door de vrienden van de overledene of door een vreemde die het ongeval gezien heeft. Daarnaast zijn er ook tijdelijke bermmonumenten. De nabestaanden hebben dan een bermmonument voor enkele jaren of ze plaatsen ieder jaar op de dag van het ongeval iets op de plek.

Voorwoord

De scriptie is af en het eindresultaat ligt nu voor u. Dat het niet een gemakkelijke opgave zou worden was direct al duidelijk. Het is niet een alledaags onderwerp en er is zeer weinig over bekend, maar dat sprak mij juist heel erg aan. Ik heb mezelf er vol overgave op gestort en dat heeft deze scriptie als resultaat opgeleverd. Maar dat was niet gelukt zonder de hulp van een aantal personen. Deze personen wil ik graag bedanken.

Ten eerste de mensen die ik mocht interviewen voor dit onderzoek. De respondenten hebben mij enorm geholpen met hun verhalen over verloren geliefden. De openhartige gesprekken die we gehad hebben zal ik nooit vergeten. Zonder de respondenten had ik dit onderzoek nooit kunnen voltooien.

Daarnaast wil ik graag de Vereniging van Verkeersslachtoffers bedanken. Door de hulp had ik een goede start met mijn onderzoek. De oproep heeft veel reacties opgeroepen en veel respondenten opgeleverd. Dat heeft mij heel erg geholpen in de eerste fase van het onderzoek.

Ten derde Pascal Nieuwland. Hij heeft me af en toe echt er door heen gesleept en weer opnieuw weten te motiveren voor het onderzoek. Daarnaast heeft hij ook veel stukken van mij doorgelezen en daarop zijn licht laten schijnen. Al onze gesprekken over dit onderwerp hebben mij geholpen om een helder beeld te scheppen en alles goed te kunnen verwoorden.

En Klaas Hofstra en Ilja Nieuwland voor het eruit halen van de laatste spellings- en grammaticafouten. Bedankt daarvoor, het heeft de scriptie een stuk leesbaarder gemaakt.

Ten slotte wil ik mijn begeleiders bedanken, dr. Peter Groote en drs. Mirjam Klaassens. De bijeenkomsten waren altijd erg nuttig en ik kwam er altijd vandaan met nieuwe ideeën en motivatie. De adviezen en de opbouwende kritiek waren erg bruikbaar en hebben mij zeer geholpen in de loop van het onderzoek.

Samantha van der Sluis,

Groningen, 2011

Inhoudsopgave

Samenvatting	p. 3
Voorwoord	p. 4
Hoofdstuk 1 Inleiding	p. 6
Hoofdstuk 2 Betekenis van plaatsen van de dood	p. 8
Hoofdstuk 3 Methodologie	p. 13
Hoofdstuk 4 Analyse van de interviews	p. 20
Hoofdstuk 5 Conclusies	p. 34
Hoofdstuk 6 Literatuur	p. 35
Bijlage	p. 37

Afbeeldingen en tabellen

Afbeeldingen

Afbeelding 4.1 Bermmonumentbroertje Nicole	p. 28
Afbeelding 4.2 Bermmonumentvader Barbara	p. 28
Afbeelding 4.3 Plaatje zoon Karel	p. 30
Afbeelding 4.4 Graf zoon Maria	p. 30

Tabellen

Tabel 3.1 Informatierespondenten en slachtoffers	p. 16
--	-------

Hoofdstuk 1 – Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstellingen

Een bermmonument is een zichtbaar teken van een dodelijk verkeersongeval. De nabestaanden hebben de plek van het ongeval gemarkeerd, omdat de plek een betekenis voor ze heeft. Naar de betekenis die nabestaanden die een bermmonument hebben opgericht geven aan de plek van een dodelijk ongeval is al onderzoek gedaan, zowel in Nederland als daarbuiten (Clark, 2008, Clark, Franzmann, 2006, Everett, 2002, Hartig, Dunn, 1998, Reid, Reid, 2001, Santino, 2006, Klaassens, Groote, 2010, Klaassens, Groote, Huigen, 2009, Klaassens, 2008, Van Houten, 2004). Uit deze studies blijkt dat de plaats van het ongeval van grote betekenis is voor de nabestaanden. Het bermmonument markeert de plaats waar een geliefde gestorven is of het laatst in leven was. Bovendien wordt de identiteit van de overledene gereconstrueerd en gereproduceerd in de vorm van een bermmonument. Het oprichten van het bermmonument helpt in de rouwverwerking, evenals latere activiteiten op de bewuste plek.

In deze onderzoeken is echter een grote groep nabestaanden niet belicht. Het gaat om nabestaanden die geen bermmonument hebben opgericht op de plek van een dodelijk ongeval. Zij kiezen ervoor om de plek niet te markeren.

Er is nog geen onderzoek gedaan naar deze groep nabestaanden. Vermoed wordt dat zij de plek van het ongeval anders beleven. Door middel van dit onderzoek kan worden gekeken of dit waar is en wat voor betekenis deze nabestaanden geven aan de plek van het ongeval. Het is dus een aanvulling op het al bestaande onderzoek over bermmonumenten.

1.2 Onderzoeksvragen

De volgende onderzoeksvraag en deelvragen zijn de basis voor dit onderzoek.

Onderzoeksvraag:

- Welke betekenis geven nabestaanden die geen bermmonument hebben opgericht aan de plek van het ongeval?

Deelvragen:

- Wat betekent de plek van het ongeluk voor de nabestaanden?
- Zijn de nabestaanden op de plek van het ongeval geweest?
- Komen de nabestaanden nog steeds op de plek van het ongeval?
- Staat er een voor de buitenwereld minder opvallend of zelfs niet-zichtbaar bermmonument op de plek van het ongeval, bijvoorbeeld een klimop?
- Zijn er andere plekken die voor de nabestaanden van belang zijn?
- Wat zijn de symbolen bij het graf/de andere rouwplek? (Liggen er persoonlijke dingen? Et cetera.)

Om deze vragen te kunnen beantwoorden zal er eerst onderzoek worden gedaan naar de theorie over bermmonumenten en de dood. Er is geen theorie over nabestaanden die geen bermmonument hebben opgericht. Het is een logische keuze om de theorie te baseren op een vergelijkbaar onderzoek, omdat er veel raakvlakken zijn.

Raakvlakken zijn de betekenis van de plek en de rouwverwerking. Vervolgens wordt er een aantal interviews afgenomen met nabestaanden. Deze interviews worden verwerkt in het analysehoofdstuk. Tenslotte volgt de conclusie van het onderzoek met een reflectie van het onderzoek.

Hoofdstuk 2 – Betekenis van plaatsen van de dood

2.1 Introductie

De dood is een ongrijpbare gebeurtenis in het leven van een mens. Er zijn verschillende manieren om de dood uit te leggen, afhankelijk van de cultuur van een samenleving (Seale, Van der Geest, 2004). In de moderne samenleving wordt de dood vaak ontkend (Ariès, 1977). De dood past niet in de moderne samenleving. Hij is niet rationeel, niet voorspelbaar, je kunt er niet op vertrouwen en je kunt de dood niet controleren (Ritzer, 2007). Om met de dood om te kunnen gaan, ontkennen nabestaanden de dood. Ze hebben de dood gekoppeld aan medische en wetenschappelijke kennis. Als iemand niet doodgaat op een oudere leeftijd en/of aan een medische aandoening dan wordt dat gezien als een slechte dood. Het is een taboe geworden dat mensen plotseling en zonder aanwijsbare reden overlijden. Dit is niet altijd zo geweest. In de Middeleeuwen, na het jaar 1000, werd de dood gezien als een alledaags onderdeel van het leven. De dood werd zelfs gezien als een verlossing. De christelijke kerk was dominant en de idereen geloofde in verlossing na het aardse leven (Howarth, 2007).

In de postmoderne samenleving lijkt de dood weer meer een plek te krijgen, ook in het publieke domein. Mensen durven er weer mee naar buiten te treden, onder andere door middel van stille tochten en bermmonumenten (Howarth, 2007).

Daarnaast bestaat er ook een onderscheid tussen een goede en een slechte dood. Dit onderscheid zal in dit hoofdstuk uitgelicht worden en later zal er worden teruggekeken op het effect hiervan op de betekenis van de plek van het ongeval.

De plek van een verkeersongeval is vaak een nare plek voor de nabestaanden. Er is daar iets verschrikkelijks gebeurd. Dat was voordat het ongeval plaatsvond niet het geval. Op dat moment had die plek meestal nog geen betekenis. De nabestaanden van een verkeersongeval geven er een betekenis aan. Deze betekenis is een sociaal geconstrueerde representatie van de werkelijkheid. Een bepaalde groep mensen geeft betekenis aan de plek om een bepaalde reden (Holloway, Hubbard, 2001). De plek krijgt een negatieve lading, want er is een geliefde overleden. Steeds vaker plaatsen nabestaanden een bermmonument op de plek van het ongeval (Klaassens et al., 2009). Er wordt ook wel gesproken over 'memorial mania'. Dit kwam met name tot uiting rond de dood van prinses Diana in 1997 en de aanval op het WTC in 2001 in New York. Mensen legden spontaan bloemen, kaarsen, brieven, tekeningen, knuffels en nog vele andere attributen neer om hun medeleven en verdriet te tonen (Margry, Sánchez-Carretero, 2007).

Maar er zijn ook genoeg plekken waar een dodelijk ongeval heeft plaatsgevonden die niet gemarkeerd zijn met een bermmonument. Dit valt minder op dan de bermmonumenten, omdat er niets langs de kant van de weg staat. Maar het is wel mogelijk dat nabestaanden een betekenis aan de plek toekennen. Omdat er geen literatuur bestaat die specifiek gericht is op nabestaanden zonder bermmonument, wordt er bij dit onderzoek ingegaan op de plaats betekenis die nabestaanden met een bermmonument toekennen aan de plek van het ongeval.

2.2 Goede en slechte dood

In de literatuur wordt er een onderscheid gemaakt tussen een goede en een slechte dood (Howarth 2007). Kort gezegd is een goede dood één die op het juiste moment komt, aan het eind van een goed leven, op de juiste plek en in aanwezigheid van de juiste personen. Een slechte dood is, het tegenovergestelde, een dood die snel en onverwacht intreedt. Bijvoorbeeld door een ongeluk, geweld of zelfmoord (Howarth, 2007). Seale en Van der Geest (2004) voegen hier ook nog aan toe dat een dood die niet thuis gebeurt, dus niet in een vertrouwde omgeving kan worden als een slechte dood. Hier past dood door een verkeersongeval ook bij.

De onverwachte dood werpt veel vragen op. Waarom wordt een waardevol leven weggenomen zonder waarschuwing? Het wordt gezien als een zinloze dood. Het had niet hoeven (moeten?) gebeuren. Het is ook een dood die we zelf niet in de hand hebben en die niet natuurlijk is. We gaan er vanuit dat we alles in het leven onder controle hebben, dat we een lang leven tegemoet gaan en dat we doodgaan aan natuurlijke oorzaken (Howarth, 2007).

De goede dood wordt gezien als een natuurlijke dood, terwijl de slechte dood wordt gezien als een onnatuurlijke dood (Howarth, 2007). Hoe gaan nabestaanden om met een geliefde die plotseling is overleden en dus eigenlijk een slechte dood heeft gehad?

Het onderscheid tussen een goede dood en een slechte dood is niet zwart-wit. Er bestaan bijvoorbeeld meerdere definities van een goede dood. Sterven tijdens een oorlog kan gezien worden als een goede dood, omdat dit heldhaftig is. Maar het kan ook gezien worden als een slechte dood, want het is de verspilling van een (jong) leven (Howarth, 2007). Bij het onderscheid tussen een goede en slechte dood spelen ook rituelen een rol. Tijdens een rouwproces kunnen rituelen ervoor zorgen dat de dood goed wordt gemaakt in plaats van slecht. Hierbij spelen religie en het geloof in een leven na de dood een grote rol. Maar ook de rollen van de stervende en de nabestaanden zijn belangrijk in het bepalen van een goede of een slechte dood (Seale, Van der Geest, 2004).

Er zijn twee hoofdstromen te onderscheiden over het idee van een goede dood. Voor het eerste idee is de fysieke kwaliteit van de persoon die dood gaat belangrijk. De dood moet zonder pijn gaan. Het tweede idee richt zich meer op de voorbereiding voor de dood. Omdat mensen steeds vaker na een lang ziektebed overlijden hebben ze meer tijd om zich er op voor te bereiden. Pas op het moment dat ze de aankomende dood accepteren, kan er gesproken worden van een goede dood (Howarth, 2007).

In een meer gelovige samenleving kan het menselijke lijden echter juist als positief gezien worden; positiever dan in een samenleving waar medische oplossingen voor het oprapen liggen. Het idee van wat een goede dood is, is niet statisch. Ontwikkelingen in de medische wereld en de toegankelijkheid van medische hulp voor mensen hebben hier invloed op.

Uiteindelijk lijken verschillende culturen toch erg overeen te komen in hun idee van een goede dood. Een goede dood wordt door de meeste culturen gezien als een dood die intreedt na een lang en succesvol leven, thuis, zonder geweld of pijn, de stervende persoon heeft er vrede mee en heeft enige invloed op wat er gebeurt (Seale, Van der Geest, 2004)

2.3 Nabestaanden

Voor de nabestaanden is een ongeluk een traumatische ervaring. Ze verliezen naast een geliefde ook een stuk van hun eigen identiteit, omdat identiteit onder andere gevormd wordt door de mensen om je heen. Wanneer een dierbare wegvalt verlies je ook een stuk van je eigen identiteit. Nabestaanden moeten weten hoe, waar en wanneer het ongeluk is gebeurd om verder te kunnen gaan. Vaak is en blijft er echter onzekerheid (Howarth, 2007).

Voor nabestaanden is het heel moeilijk om deze dood te accepteren, omdat iemand zomaar uit het leven wordt gerukt. De dood vindt ook nog eens buiten de vertrouwde omgeving plaats (Seale, Van der Geest, 2004).

Santino (2006) en Klaassens, Groote en Huigen (2009) stellen dat nabestaanden vooral een bermmonument oprichten als het slachtoffer een jong familielid betreft. Daarnaast zou de plek van het ongeval ook dicht bij huis moeten zijn zodat het makkelijk onderhouden kan worden. Door het monument te onderhouden proberen nabestaanden met hun verdriet om te gaan. Dit is met name belangrijk als ze de plek van het ongeluk vaak moeten passeren.

2.4 Privé of publiek

Tot het midden van de twintigste eeuw werd de dood als taboe gezien en daarom weggestopt. Het verwerken van de dood gebeurde in de privé-sfeer. Nabestaanden traden niet naar buiten met hun verdriet (Howarth, 2007). De laatste jaren lijkt dit veranderd te zijn. Mensen hebben meer behoefte om hun verdriet met de buitenwereld te delen, vooral als iemand onverwacht of met geweld om het leven is gekomen. Omdat er niet de gelegenheid is geweest om afscheid van iemand te nemen, organiseren nabestaanden stille tochten of richten ze, in het geval van een verkeersongeval, een bermmonument op. Hierdoor treden ze naar buiten met hun verdriet. Het rouwproces wordt opeens publiek en is niet meer privé, zoals een aantal jaar geleden (Klaassens, 2008).

Publieke monumenten zijn ook een vorm van protest en publieke tegenspraak. Een bermmonument kan dus ook worden gezien worden als een vorm van protest tegen wat er in het verkeer gebeurt. Geïmproviseerde of spontane bermmonumenten zijn meer dan alleen een uiting van verdriet. Het is een uiting in de publieke ruimte die nieuwe reacties teweeg brengt in de sociale en politieke sfeer. Bermmonumenten kunnen worden gezien worden als een protest tegen rijden-onder-invloed, het overtreden van de regels in het verkeer of slechtonderhouden wegen waardoor ongelukken worden veroorzaakt (Margry, Sánchez-Carretero, 2007). Volgens het onderzoek van Klaassens et al. (2009) is dit vaak een secundair motief.

2.5 De plek

Door de plaatsing van een bermmonument verandert een berm van een betekenisloze plek in een plek met een betekenis, ook voor voorbijgangers die verder niets met de verongelukte persoon te maken hebben. Zij zien een bermmonument als een waarschuwing. Ze gaan rustiger rijden en letten beter op in het verkeer (Everett, 2002). Meestal wordt een bermmonument opgericht voor een familielid dat bij een verkeersongeval om het leven is gekomen. In de meeste gevallen gaat het ook nog eens om jonge personen, tieners of jongvolwassenen. Door het plaatsen van een bermmonument willen de nabestaanden hun geliefde herdenken. Ze markeren de plek waar het gebeurd is (Klaassens et al., 2009, Santino, 2006).

Zoals al eerder aangegeven is de plek van het ongeval een belangrijke plek voor de nabestaanden. Het wordt soms zelfs gezien als een heilige plek (Reid, Reid, 2001). Het is de plek waar hun geliefde voor het laatst in leven was en daardoor is het die zijn of haar plekje. Voor nabestaanden is het daarom ook belangrijk om een bermmonument op te richten op de plek van het ongeval. De begraafplaats voldoet in dit geval niet, omdat dat niet de plek van het ongeval is. Daar is hun geliefde niet voor het laatst geweest (Klaassens, 2008). In het artikel van Reid en Reid (2001) wordt ook nog genoemd dat de plek van het ongeval de plaats is waar de overledene is afgepakt van de nabestaanden. Dat is de plaats waar ze hun geliefde zijn kwijtgeraakt. Het graf is alleen de plaats waar het lichaam ligt (Reid, Reid, 2001).

Volgens Santino (2006) wordt de plek van het ongeval een positieve plek door er een monument te plaatsen. De strikte regels op begraafplaatsen, zouden ook een reden voor nabestaanden kunnen zijn om een bermmonument op te richten. Door de regels kunnen nabestaanden hun verdriet niet uiten op de manier die ze graag zouden willen terwijl dit wel kan met een bermmonument (Santino, 2006). Met het oprichten van een bermmonument willen nabestaanden hun geliefde eren en herdenken. De nabestaanden willen de plek van het ongeval markeren om de gedachte aan het slachtoffer in leven te houden en het helpt ze met het verwerken van hun verlies. Op die manier kunnen ze het een plekje geven. Dat zijn voor de nabestaanden de belangrijkste motieven om een bermmonument te plaatsen (Klaassens et al., 2009). Daarnaast is een bermmonument ook een plek voor anderen om troost te vinden of hun medeleven te betuigen aan de nabestaanden (Van Houten, 2004) Het neveneffect dat een bermmonument kan hebben, zoals het waarschuwen van andere weggebruikers, is meestal een secundair motief. In een enkel geval wordt een monument geplaatst uit protest tegen wat er gebeurd is (Klaassens et al., 2009).

2.6 Communicatie

Een bermmonument is een vorm van communicatie. Het monument is gericht op de overleden persoon, maar geeft ook een boodschap aan de voorbijgangers. Deze communicatie is belangrijk voor de rouwverwerking van de nabestaanden.

Nabestaanden bezoeken het bermmonument regelmatig en laten er vaak dingen achter, zoals bloemen, knuffels, een foto van de overledene enzovoort. Opvallende dingen die nabestaanden achterlaten zijn lege bierblikken en sigaretten. Waarschijnlijk dronken de overledene en de nabestaanden eerder ook samen bier of rookten ze samen sigaretten samen. Door dit ritueel bij het bermmonument te herhalen proberen

ze hun vriendschap te versterken (Reid, Reid, 2001). Margry en Sánchez-Carretero (2007) stellen dat objecten worden achtergelaten als offer voor de overleden persoon, maar ook als een boodschap voor de voorbijgangers en de media.

Volgens Reid en Reid (2001) is het onder andere binnen de katholieke gemeenschap een plek waar voorbijgangers er aan worden herinnerd dat iemand daar dood is gegaan zonder de laatste sacramenten. Door te bidden op deze plek kunnen zielen in de overgangsfase van deze wereld naar de hemel geholpen worden volgens de Katholieke Kerk.

Nabestaanden plaatsen een monument niet alleen maar als eerbetoon of herinnering aan de overledene, maar willen er ook een boodschap mee uitdragen. Ze vragen om actie, want dit had niet mogen gebeuren en iemand moet de verantwoordelijkheid nemen. Een bermmonument zorgt er ook voor dat bezoekers of passanten nadenken en praten over wat er gebeurd is. Er ontstaat interactie (Margry, Sánchez-Carretero, 2007).

2.7 Andere gedenkplekken

Nabestaanden die een bermmonument hebben opgericht voor hun overleden geliefde hebben in de meeste gevallen ook een graf waar de overleden persoon ter ruste is gelegd. Het graf wordt gezien als privé. Dat is van de familie en daar rust de overleden persoon. Maar een graf wordt ook gezien als een plek die vergeten kan worden. De nabestaanden zijn bang dat hun geliefde vergeten wordt op een begraafplaats en dat zij de enigen zijn die de begraafplaats na een verloop van tijd nog zullen bezoeken (Van Houten, 2004).

Hoofdstuk 3 - Methodologie

3.1 Inleiding

Het gaat in dit onderzoek om nabestaanden die geen bermmonument hebben, daarom kan het lastig zijn om respondenten te vinden. Het vermoeden is dat het gaat om nabestaanden die niet naar buiten willen treden met hun verdriet. Als dit zo is maakt het de zoektocht naar respondenten moeilijker. Om toch respondenten te vinden zijn verschillende methoden gebruikt. Alle methoden worden hieronder toegelicht. Daarbij worden de volgende vragen gesteld: welke methode is er gebruikt, hoeveel reacties heeft het opgeleverd en waarom was het wel of niet een succesvolle methode?

3.2 Respondenten

Voor dit onderzoek zijn respondenten belangrijk. Het gaat om de plaatsbeleving van de nabestaanden. Als de nabestaanden niet mee willen werken aan een interview wordt het lastig om het onderzoek uit te voeren. De interviews die bij de respondenten worden afgenomen vormen de basis van dit onderzoek. Het opsporen van potentiële respondenten is een grote uitdaging. Ze zijn namelijk niet te traceren via een bermmonument, omdat ze die gewoonweg niet hebben. Het vermoeden bestaat dat ze liever niet naar buiten treden met hun verdriet. Er is op verschillende manieren geprobeerd om respondenten te benaderen.

Ten eerste is er een e-mail verstuurd naar de Vereniging van Verkeersslachtoffers. Hierin werd kort iets uitgelegd over het onderzoek en er werd gevraagd of het mogelijk was om via de vereniging mensen te benaderen voor het onderzoek. Al snel kwam er een positieve reactie terug van de secretaris. De mail werd doorgestuurd naar de actieve leden. Hier kwamen vier positieve reacties op. Door middel van mail en een aantal telefoontjes werden er afspraken gemaakt met deze vier personen. Het plannen van de interviews verliep soepel en er werd van tevoren goed duidelijk gemaakt waar het interview over zou gaan, zodat ze niet voor grote verrassingen zouden komen te staan.

Het was een makkelijke manier om aan respondenten te komen, maar de vier mensen die hebben gereageerd, zijn allemaal mensen die actief lid zijn van de Vereniging van Verkeersslachtoffers. Dit betekent dat deze mensen waarschijnlijk in mindere mate moeite hebben om met hun verhaal naar buiten te komen dan nabestaanden die niet lid zijn van de Vereniging. Het zijn dus mensen die wel naar buiten treden met hun verdriet, alleen doen ze dat op een andere manier dan met een bermmonument.

Na de oproep onder alleen actieve leden was het ook nog de bedoeling om een oproep te doen onder alle leden van de vereniging. Dit zou gedaan worden via een oproep in de nieuwsbrief van de Vereniging van Verkeersslachtoffers. Helaas is deze oproep nooit geplaatst. Waarom de oproep niet is geplaatst, is onduidelijk. De secretaris van de vereniging wist niet wat er mis was gegaan, want de oproep was wel naar de redactie gegaan en de redactie had aangegeven dat het geplaatst zou worden. Het was in verband met de tijd niet meer mogelijk om later een oproep te plaatsen.

De tweede optie was het eigen online sociale netwerk. Het eigen netwerk is op drie manieren benaderd.

Ten eerste via Hyves (www.hyves.nl). Hier is een blog geplaatst met een korte uitleg over het onderzoek en een oproep voor respondenten. Dit blog was zichtbaar voor alle vrienden en vrienden van vrienden. Uiteindelijk zijn er twee reacties op gekomen, maar dit waren beide personen die iemand kenden die een dierbare had verloren door een verkeersongeval. Aan deze personen is gevraagd of deze nabestaanden wel mee wilden werken met het onderzoek. Hier is één reactie op gekomen, maar deze persoon wilde uiteindelijk toch niet meewerken. Het onderwerp lag toch nog te gevoelig.

Het grote nadeel van deze methode is dat veel mensen het bericht niet lezen. Ze zien het over het hoofd tussen alle andere berichten van vrienden. Het is daarnaast ook geen onderwerp dat opvalt op een positieve manier, waardoor mensen het misschien juist links laten liggen en er dus niet op reageren.

Een voordeel van deze methode is dat er veel mensen in een keer bereikt kunnen worden. Dit zijn vooral bekenden, waardoor het misschien juist makkelijker is om aan zo'n onderzoek mee te werken. De reacties waren in dit geval indirect, waardoor het toch moeilijk bleek om echt contact te krijgen met deze personen.

Daarnaast is er een mail gestuurd naar alle persoonlijke contacten met de oproep voor respondenten voor het onderzoek. Deze groep bestond uit vrienden, familie en kennissen. Ook in deze mail is extra uitleg gegeven over het onderzoek en het interview. Daar zijn uiteindelijk drie reacties op gekomen. Met alle drie respondenten is later ook een afspraak gemaakt voor een interview.

Twee van de drie reacties waren directe reacties. Dit waren personen die zelf iemand hadden verloren door een dodelijk ongeval. Eén reactie was indirect, maar het ging om een familielid van deze persoon. Het is toch wel belangrijk om direct contact te krijgen met de potentiële respondenten. Anders bestaat er een vrij grote kans dat ze achteraf toch niet positief tegen een interview aankijken.

Ten slotte is er nog een oproep gedaan op de LinkedIn-groep van Alumni Culturele Geografie van de Rijksuniversiteit Groningen. Hier zijn geen reacties uit voortgekomen, want er zat veel overlap tussen de persoonlijke contacten en de LinkedIn-groep. Daarnaast is de vraag hoe vaak personen deze berichten lezen. Waarschijnlijk hebben de meeste mensen dit bericht niet eens gezien.

De derde optie was contact zoeken via rouwsites: websites die opgericht zijn ter nagedachtenis van een bepaalde overledene. Er bestaan vele rouwsites op het internet van familieleden of vrienden die een website hebben opricht voor een naaste die is overleden. Een aantal van deze nabestaanden is benaderd via de website van de overledene. Helaas leverde dit maar één reactie op. Deze mevrouw wou nog wat meer informatie, maar bleek nadat ze de gevraagde informatie had gekregen helaas niet mee te willen werken.

Deze websites worden vaak vlak na het ongeluk opgericht en worden de eerste tijd goed onderhouden, maar na een verloop van tijd doen de nabestaanden niet zoveel meer met de website. Het verdriet wordt minder en er is minder behoefte om een website te onderhouden. Een aantal van de websites die zijn bezocht voor dit

onderwerp, was al iets ouder en het kan dus zijn dat de nabestaanden er nog maar weinig mee deden (Voorberg, Moerman, Bijlsma, 2009)

In eerder onderzoek van Vincent Breen (2006) over bermmonumenten is gebruik gemaakt van de media. Breen heeft toen een oproep gedaan via een regionaal radioprogramma in Groningen en Drenthe. Dit is een effectieve methode als het gaat om bermmonumenten, want dat is iets tastbaars. Luisteraars hebben er misschien wel eens een gezien. Bij dit onderzoek was deze methode niet bruikbaar, want het gaat juist om nabestaanden die geen bermmonument hebben.

Daarnaast is er gekeken naar krantenartikelen, maar het zoeken naar krantenartikelen was makkelijk. Het vinden van respondenten aan de hand van krantenartikelen was moeilijker. De kranten doen wel bericht van dodelijke ongevallen, maar er staat vaak geen naam van de overledene of nabestaande bij het artikel. Op zich is dat logisch, want het gaat over persoonlijke gegevens en nabestaanden blijven waarschijnlijk liever anoniem. Wanneer ze er wel mee naar buiten willen treden kunnen ze dat zelf beslissen.

Zo stond er in het Dagblad van het Noorden (2008) een artikel over Maria Quist. Zij is haar zoon verloren bij een auto-ongeluk en heeft uiteindelijk een boek over haar verdriet en de manier waarop zij daarmee is omgegaan geschreven. In het artikel stond ook een website vermeld die ze voor haar zoon had opgericht. Deze website leverde veel informatie op en via deze website is een bericht gestuurd over het onderzoek. Al snel kwam er een positieve reactie terug en werd er een afspraak gemaakt voor een interview.

Ook in dit geval kom je vooral nabestaanden tegen die wel naar buiten treden met hun verdriet. In dit geval met een website, een boek en naar later bleek een interview in het programma 'Man bijt hond' (2009).

Een overzicht van de respondenten wordt gegeven in tabel 1. De relatie tot de overleden persoon en het type ongeval wordt erbij genoemd. Daarnaast wordt ook de leeftijd, voor zover bekend, en het geslacht van de overleden persoon genoemd.

Respondent	Relatie tot overledene	Type ongeval	Leeftijd overledene	Geslacht overledene
Barbara	Familie (vader)	Fietser aangereden door auto	63	Mannelijk
Karel	Familie (zoon)	Fietser aangereden door auto	25	Mannelijk
Ria	Vriend	Fietser aangereden door vrachtwagen	Onbekend	Mannelijk
Thomas	Familie (vader)	Frontale botsing	Onbekend	Mannelijk
Kim	Heeft zelf een heftig ongeluk overleefd	Van achteren aangereden	NVT	NVT
Anja	Familie (zus)	-Brommer onder een vrachtwagen gekomen	19	-Vrouwelijk
	Vriend	-Brommer, verder onbekend	19	-Mannelijk
Nicole	Familie (broer)	-Brommer tegen een stilstaande vrachtwagen aan gereden	16	Mannelijk
Maria	Familie (zoon)	-Auto tegen een boom aan gereden	17	Mannelijk

Tabel 3.1: Informatie respondenten en slachtoffers (Bron: interviews)

De nabestaanden in bovenstaande tabel zijn geïnterviewd voor dit onderzoek, omdat ze zelf geen bermmonument hadden opgericht. Dit neemt niet weg dat voor sommige slachtoffers wel een bermmonument is opgericht. Maar de nabestaanden hadden alleen zelf niet bewust voor een bermmonument gekozen. Er waren derden die een bermmonument hadden geplaatst of het bermmonument was iets tijdelijks. Het bermmonument is in die gevallen inmiddels wel zo belangrijk geworden dat het er nog steeds staat.

Het was niet makkelijk om respondenten te vinden voor dit onderwerp. Dit werd van tevoren ook wel gedacht, daarom zijn er ook zoveel mogelijk opties geprobeerd om respondenten te vinden. Ondanks deze verschillende methodes blijft het lastig om een

goede afspiegeling te krijgen van nabestaanden, omdat je toch terecht komt bij de nabestaanden die wel willen praten over hun verlies en die er in sommige gevallen heel duidelijk mee naar buiten treden, terwijl er ook nabestaanden zijn die er liever niet over praten en die er niet mee naar buiten willen treden. Deze laatste groep is en blijft moeilijk te benaderen. Respondenten moeten uiteindelijk wel mee willen werken aan het onderzoek. Maar nabestaanden die liever niet naar buiten treden met hun verdriet hebben het waarschijnlijk nog moeilijker met de dood en met het ongeluk dan de personen die voor dit onderzoek geïnterviewd zijn. Ondanks dat zullen de respondenten die mee wilden werken met het onderzoek wellicht een andere betekenis geven aan de plek van het ongeval dan de betekenis die nabestaanden met een bermmonument geven aan de plek van het ongeval.

3.3 Interview

Het interview is ontworpen op basis van de interviewstructuur die Mirjam Klaassens gebruikte voor haar onderzoek naar bermmonumenten (Klaassens, 2008). Op deze manier sluit het onderzoek goed aan bij dat onderzoek over bermmonumenten.

Voor dit onderzoek is gekozen voor een kwalitatieve benadering: via diepte-interviews ontstaat meer ruimte om alle gevoelens en ervaringen te uiten dan door het houden van bijvoorbeeld een enquête. Bij een enquête heb je maar de keuze tussen een aantal antwoorden en heb je niet de ruimte om je antwoorden nader toe te lichten (Flowerdew, Martin, 2005). Bij dit onderzoek is het juist belangrijk om meer achtergrondinformatie te krijgen bij de antwoorden. Het gaat in dit geval voornamelijk om het gevoel en de emotie van mensen. Dat kun je niet uit een enquête halen.

Een interview is ook meer een conversatie tussen de interviewer en de respondent. Het is ongestructureerd of semigestructureerd (Flowerdew, Martin, 2005). Voor de interviews die afgenomen zijn in het kader van dit onderzoek is een vragenlijst gemaakt, maar deze lijst is als leidraad gebruikt tijdens de interviews. Het interview is onderverdeeld in drie hoofdthema's; de plek, markering en andere plekken van herinnering. Bij elk van de thema's is een aantal vragen die met het thema te maken hebben. Deze vragen worden niet allemaal letterlijk gesteld en ze worden ook niet op volgorde afgewerkt. Het is meer een lijst om te controleren of alle onderdelen wel aan bod zijn gekomen in het interview. Zo niet, dan wordt er nog expliciet naar gevraagd. Het interview is terug te zien in de Bijlage.

Alle interviews zijn na toestemming van de respondent opgenomen met een dicteerapparaat. Dit is voor de interviewer handig, omdat deze zich dan volledig kan concentreren op het interview en niet ondertussen nog aantekeningen hoeft te maken. Aan de hand van de opnames zijn de interviews naderhand uitgewerkt en vervolgens naar de respondenten gestuurd ter goedkeuring. Na aanleiding van de reacties zijn er nog wat kleine aanpassingen gedaan.

In totaal zijn er 8 interviews afgenomen. Dit is niet representatief voor de gehele populatie van nabestaanden, want in 2009 alleen al vielen er 605 doden in het verkeer (www.nos.nl, 2009). De geïnterviewde nabestaanden zijn maar een fractie van alle nabestaanden. Als er een nieuwe meting wordt gedaan zal het resultaat niet nagenoeg hetzelfde zijn, want deze 8 interviews zijn ook erg verschillend.

De interviews waren een goede methode om de gewenste informatie te verzamelen. Het gaat in dit onderzoek met name om het gevoel van de nabestaanden en om de manier waarop zij de plek van het ongeval zien. Met deze vrije vorm van interviewen is het mogelijk om een natuurlijk gesprek te hebben en het is ook mogelijk om door te vragen waar nodig.

3.4 MAXQDA

Om de interviews te kunnen analyseren is er gebruik gemaakt van het analyseprogramma MAXQDA. Met behulp van dit programma is het mogelijk om codes aan delen van de tekst te hangen. Vervolgens kunnen deze tekstdelen per code teruggevraagd worden. Hierdoor kun je gemakkelijk verbanden leggen tussen de verschillende interviews.

Het codesysteem is gebaseerd op het codesysteem van Mirjam Klaassens (2008) en op het theoriehoofdstuk van dit onderzoek. Ook hier is gekozen om gebruik te maken van het onderzoek van Mirjam Klaassens (2008). Het onderzoek van Klaassens is voor dit onderzoek relevant, omdat het onderzoek in beide gevallen om de plaatsbetekenis van de plaats van een dodelijk ongeval gaat. Het gaat dan om de betekenis die nabestaanden er aan geven. Het grote verschil is dat Klaassens naar plaatsbetekenis van plekken kijkt met een bermmonument en in dit onderzoek wordt gekeken naar de plaatsbetekenis van plekken zonder bermmonument. Door het gebruik van hetzelfde systeem is het makkelijker om verschillen of overeenkomsten te ontdekken. Over de plaatsbetekenis van een plek van een dodelijk ongeval waar geen bermmonument staat is op zich nog niets bekend. Om een goede start te maken met dit onderwerp is het daarom handig om een onderzoek te gebruiken wat hier het meest bij aansluit. Het onderzoek van Klaassens over bermmonumenten komt het dichtst in de buurt van dit onderzoek.

De volgende codes zijn gebruikt; goede dood, slechte dood, plaatsbetekenis, markering, symbolen, nabestaanden, (andere) rouwplaats, rituelen en communicatie. In alle interviews zijn tekstdelen die hiermee te maken hebben gecodeerd, zodat ze makkelijk terug te vinden zijn.

Het was een bewuste keuze om te werken met MAXQDA. Dit maakt het analyseren en terugvinden van delen tekst met een bepaalde code makkelijker dan het analyseren op papier. Om delen tekst terug te vinden op papier moet je iedere keer de hele tekst weer doornemen, terwijl dit nu niet nodig is. Het is ook mogelijk om alle stukken tekst uit meerdere interviews, maar met één code, te bekijken.

Voor de uiteindelijke analyse zijn alleen de tekstdelen gebruikt die gemarkeerd met voorgenoemde codes zijn gemarkeerd in MAXQDA. Deze zijn vergeleken met de theorie over de thema's die zijn genoemd in Hoofdstuk 2 en het onderzoek van Klaassens over bermmonumenten. Er wordt gekeken in hoeverre nabestaanden met een bermmonument anders denken over bijvoorbeeld de dood en de plek dan

nabestaanden zonder bermmonument. Door het gebruik van MAXQDA werd deze vergelijking een stuk makkelijker.

Het gebruik van MAXQDA in dit onderzoek was nuttig. Tekstdelen markeren en vergelijken met de theorie werd gemakkelijker gemaakt dankzij het programma. Het was in het begin wel even wennen om met het programma te werken, omdat er nauwelijks mee gewerkt wordt. Dit was wel even een struikelblok, maar uiteindelijk was het een nuttig programma om mee te werken.

3.5 Conclusie

Het vinden van de respondenten was niet gemakkelijk. De nabestaanden zijn minder zichtbaar dan nabestaanden die een bermmonument hebben. Daarom zijn de twee beste manieren om aan respondenten te komen via de Vereniging van Verkeersslachtoffers of een andere vereniging voor nabestaanden en via het eigen netwerk. Nabestaanden die bij een vereniging zijn aangesloten hebben waarschijnlijk toch een bepaalde behoefte om over het verlies te kunnen praten. Ze willen hun verdriet wel delen, maar niet zo openbaar als nabestaanden met een bermmonument. Het eigen netwerk is een goede manier, omdat er een korte lijn is tussen de onderzoeker en de nabestaande. De nabestaande kan een bekende zijn of er zit hooguit een bekende tussen.

De volgende stap was het maken en afnemen van de interviews. Deze stap was een stuk gemakkelijker. Het maken van de interview vragen was niet moeilijk, omdat deze zijn gebaseerd op het interview van Mirjam Klaassens (2008).

Daarna moesten de interviews afgenomen worden. Omdat de respondenten open stonden voor de vragen en overal antwoord op gaven was het afnemen van de interviews geen groot probleem. Alle interviews zijn zonder enige problemen verlopen, ook al waren respondenten soms wel geëmotioneerd.

Vervolgens werden de interviews allemaal letterlijk uitgewerkt en opgestuurd naar de respondenten ter goedkeuring. Naar aanleiding van een aantal reacties zijn er nog wat aanpassingen gedaan. Het uitwerken heeft wel veel tijd gekost, omdat het letterlijk uitwerken van interviews vermoeiend werk is. De uitgewerkte interviews zijn vervolgens geanalyseerd in MAXQDA. MAXQDA is handig voor het coderen van stukken tekst. Na het coderen van alle interviews is het mogelijk om de gecodeerde stukken tekst op te vragen en deze vervolgens te gebruiken voor de uiteindelijke analyse. Het gebruik van MAXQDA heeft het analyseren van de interviews een stuk gemakkelijker gemaakt.

Hoofdstuk 4 – Analyse van de interviews

4.1 Introductie

Aan de hand van de interviews wordt gekeken welke betekenis nabestaanden toekennen aan de plek van het ongeval. De respondenten hebben allemaal verschillende relaties tot de overledene, maar in de meeste gevallen betreft het een familierelatie. In twee gevallen ging het om de partner. Ondanks het gevoelige en moeilijke karakter van het onderwerp waren de respondenten open in hun antwoorden. Alle interviews zijn zonder problemen verlopen.

In dit hoofdstuk worden alle interviews geanalyseerd en met elkaar vergeleken. Er wordt gekeken of er overeenkomsten zijn in de antwoorden van de nabestaanden, maar nog belangrijker er wordt gekeken naar unieke antwoorden. Om de vergelijking te structureren is dit hoofdstuk hetzelfde opgebouwd als Hoofdstuk 2 dat over de plaatsbetekenis van de dood ging. Dat hoofdstuk is het theoretisch kader van het onderzoek en dat kader wordt in dit hoofdstuk getoetst aan de eigen resultaten.

4.2 Goede en slechte dood

Een dodelijk verkeersongeval wordt vaak gezien als een slechte dood. Het is een dood die je niet zelf in de hand hebt en die onverwachts gebeurt (Howarth, 2007). Geen van de respondenten had er rekening mee gehouden dat zoiets kon gebeuren met hun geliefde. Een slechte dood is een dood die snel en onverwachts intreedt. Er valt zomaar iemand weg uit je leven. Dit is vaak moeilijk te accepteren voor de nabestaanden. Daarnaast weten ze meestal niet precies wat er gebeurd is en dat maakt het vaak nog moeilijker. Het is lastig om met de onzekerheid te leven. Zodra nabestaanden min of meer weten hoe het ongeval heeft plaatsgevonden is het makkelijker om het een plekje te geven. Het maakt het nog steeds geen goede dood, maar het maakt het verdriet wel dragelijker, omdat er een stuk onzekerheid is weggehaald (Howarth, 2007).

Kim heeft zelf een ernstig ongeval overleefd en vertelt ook dat het heel moeilijk is om te leven met onzekerheid. Ze weet niet precies wat er is gebeurd, maar na een gesprek met de veroorzaker weet ze het wel en dat lucht op. “Je wilt de waarheid weten en zolang je dat niet weet kun je dat niet achter je laten. Door de confrontatie kon ik dingen achter me laten”.

Anja is haar zus en later haar vriendje verloren door een ongeluk. Haar zus is verongelukt met de brommer. Het is niet helemaal duidelijk hoe het nu gebeurt is, maar waarschijnlijk is ze uitgleden op een witte streep van een zebrapad en onder een vrachtwagen terecht gekomen. De vrachtwagenchauffeur heeft waarschijnlijk niets gemerkt en Anja's vader vond het daarom niet nodig om te onderzoeken. De man wist van niets en dat was beter zo. Een paar jaar later overleed haar vriendje. Dit ongeval was ook met een brommer, maar op de een of andere manier is ook dit ongeluk nooit onderzocht. Dat heeft een grote impact gehad op Anja. Ze later zelfs nog in therapie gegaan bij een maatschappelijk werkster.

Ria is haar partner Kees verloren toen hij met zijn ligfiets onder een vrachtwagen terecht kwam. De vrachtwagen draaide het terrein op waar hij moest zijn, maar heeft Kees nooit gezien op zijn ligfiets. Tot zo ver is het verhaal duidelijk, maar wat onduidelijk blijft voor Ria is of de vrachtwagen over hem heen is gereden of niet. "Hij was bij wijze van spreken nog puntgaaf". Dat was dus het vreemde je zag nauwelijks iets aan hem. Ria is achteraf gezien wel blij dat ze er niet bij was. "Krijg daar natuurlijk nooit echt een beeld van, want ik was er niet bij. Achteraf ben ik daar ook blij om". De meeste nabestaanden willen wel graag weten waar en hoe het ongeval is gebeurd. Dat geeft toch een stukje rust. Niet iedereen hoeft precies te weten wat er is gebeurd. Het is dan toch te confronterend. De grote lijnen van het ongeval voldoen ook.

Volgens een aantal respondenten had het ongeval nooit hoeven gebeuren. Het ongeval had voorkomen kunnen worden en dat doet pijn. Karel ziet de dood van zijn zoon en de vriendin van zijn zoon als een incident. De automobilist die het ongeluk veroorzaakte was onder invloed en dit was niet de eerste keer. Hij was al twee keer eerder opgepakt en veroordeeld voor rijden-onder-invloed, maar hij had nog steeds zijn rijbewijs. Als hij zijn rijbewijs was kwijtgeraakt had hij de zoon van Karel en de vriendin van zijn zoon nooit doodgereden. Die gedachte doet pijn.

Daarnaast is er ook nog een aantal gevallen waarin de verkeerssituatie na het ongeval is veranderd. Op de plek van het ongeval van Kees, de partner van Ria, is er een spiegel gekomen waar er eerst niet één hing en op een andere plek zijn paaltjes langs de weg komen te staan waar die eerst nog niet stonden. Ook deze respondenten hadden het gevoel dat als deze ingrepen eerder waren gedaan het ongeval misschien wel voorkomen had kunnen worden.

Seale en Van der Geest (2004) geven aan dat de dood die niet thuis bij geliefden gebeurt, maar buitenshuis wordt gezien als een slechte dood. De dood heeft dan niet plaatsgevonden in een vertrouwde omgeving. In de gehouden interviews komt dit niet heel sterk naar voren. De nabestaanden zijn iemand verloren tijdens een verkeersongeval en ze zien dit ook als een slechte dood. Maar dat de dood slecht zou zijn, omdat het niet in een vertrouwde omgeving plaatsvond komt niet naar voren. Wat wel naar voren komt in één interview is dat de persoon aan de kant van de weg is overleden zonder dat ze er bij was. Dat vond ze erg moeilijk is. Ria gaf aan toch wel blij te zijn dat een vrouw die aan de overkant werkte erbij was geweest, want dan was hij in ieder geval niet alleen.

Tijdens het rouwproces kan een slechte dood veranderen in een goede dood. Religie en geloof zijn hierbij belangrijk (Howarth, 2007). Anja weet niet precies waar haar zus en haar vriendje zijn overleden, maar ze denkt wel dat het helpt om de plek van het ongeval te bezoeken. Volgens haar kan de ziel van de overledene daar nog zijn en moeite hebben met loskomen. Ze heeft dit nooit daadwerkelijk gedaan, omdat ze nog erg jong was toen deze ongevallen gebeurden en ze wist niet waar het was gebeurd. Dat doet wel pijn.

Een goede dood is volgens de theorie een dood waarop men is voorbereid en de dood moet zonder pijn intreden. Als iemand overlijdt bij een verkeersongeval is het geen goede dood, want de dood is onverwachts en de dood ging hoogstwaarschijnlijk gepaard met pijn. Omdat iemand onverwachts overlijdt kunnen de nabestaanden zich er niet op voorbereiden, wat wel kan als iemand aan een ziekte bezwijkt (Howarth, 2007).

4.3 Nabestaanden

Voor alle geïnterviewde nabestaanden was het verliezen van een geliefde in een verkeersongeval uiteraard een nare ervaring. Ze zijn plotseling een geliefde verloren die een deel van hun leven uitmaakte (Howarth, 2007). De ongevallen zijn bijna allemaal wel een tijd geleden, sommige meer dan 20 jaar geleden. De meeste nabestaanden zijn echter nog veel met de overledene bezig. Ria bezoekt het graf van haar overleden vriend nog geregeld en Karel en zijn vrouw bezoeken het graf van hun overleden zoon ook nog regelmatig. Daarnaast hielden Karel en zijn vrouw een aantal jaren na de dood van hun zoon een barbecue op zijn verjaardag waarbij zijn vrienden ook langskwamen.

Maria heeft voor haar zoon tien graven gekocht en er een tuintje gecreëerd. 'Dat is voor mij een heel belangrijke plaats. Nog steeds, want er komen ook mensen die het boek gelezen hebben en die laten mooie boodschappen achter in de blocknote of zo'. Ze komt er regelmatig om het tuintje te onderhouden. Het is een therapeutische bezigheid voor Maria. Ze was nog lang niet uitgemoederd en zo kon ze nog een beetje voor hem zorgen (Quist, 2008)

Volgens Howarth (2007) moeten nabestaanden weten hoe, wanneer en waar het ongeluk is gebeurd om verder te kunnen gaan met hun leven. Eigenlijk alle nabestaanden weten inmiddels hoe, wanneer en waar het ongeluk is gebeurd. Bijna alle nabestaanden wisten dit enkele dagen na het ongeluk, maar het blijft lastig om het verlies dan direct al een plek te geven. Het verdriet wordt met de tijd wel minder, maar het gaat nooit helemaal weg.

Voor Kim, die zelf een heftig ongeluk heeft overleefd, was het moeilijk om alle puzzelstukjes bij elkaar te krijgen. Ze wist niet precies wat er gebeurd was en dat knaagde toch de hele tijd aan haar. Om de hele periode na het ongeluk af te kunnen sluiten wou ze de man spreken die het ongeluk veroorzaakt had. Hij kon haar verhaal afmaken en de ontbrekende stukjes toevoegen. Dat was voor Kim een hele opluchting. Ze was eindelijk aan de beterende hand, alle juridische rompslomp was afgerond en ze wist nu ook wat er gebeurd was. Het was tijd om dingen af te sluiten en door te gaan.

Ria wist al vrij snel hoe het ongeval was gebeurd en ook waar. Ze wist niet alle details, maar dat hoefde van haar ook niet. Ze vond het toch erg moeilijk om Kees los te laten. In het begin bezocht ze het graf soms wel twee keer per dag. Na een tijd is ze bij gaan houden hoe vaak ze er heen ging om vervolgens te zeggen, "Volgend jaar mag ik niet meer dan twintig keer heen". Het belemmerde Ria in het maken van nieuwe contacten. Nu gaat het goed. Zonder er echt bij na te denken gaat ze minder naar het graf toe. Ze kan het beter los laten.

Als de overledene een jong familielid is is de kans groot dat er een bermmonument voor wordt opgericht (Santino, 2006, Klaassens, Groote, Huigen, 2009). In Tabel 3.1 is een overzicht van de respondenten te zien. Hier is ook de leeftijd van de overleden personen te zien voor zover die bekend zijn. Vijf slachtoffers zijn jonge personen en vier daarvan zijn familieleden. Geen van deze families heeft bewust gekozen voor een bermmonument. De familie van Nicole heeft wel een bermmonument, maar dit is opgericht door de klasgenootjes van de overledene. Het staat dicht bij hun huis en de moeder van Nicole onderhoudt het monument. Van Nicole hoeft het niet, maar voor haar moeder is het inmiddels wel belangrijk geworden. "Als je aan die plek komt, kom je aan Wilko."

Karel had een plaatje in de boom aangebracht die vlak bij de plek van het ongeval stond. Hij had geen behoefte aan een monument, maar een plaatje met de namen erop was genoeg. Deze was bevestigd aan de achterkant van de boom. Maar dit plaatje is uiteindelijk met veel geweld van de boom gesloopt. Dat deed wel pijn.

Maria had een vogelkooitje opgehangen op de plek van het ongeval. Het vogelkooitje viel na een aantal jaar uit de boom met een dood vogeltje erin. "Dat vond ik wel symbolisch". Daarna heeft ze het niet meer terug gehangen. "Ik dacht het is goed". Daarnaast zette Maria op elke sterfdag bloemen en een foto neer en stak ze kaarsjes aan. Na vijf jaar was dat ook genoeg. Het graf van Willem, haar zoon, is toch de belangrijkste plek.

Het onderhouden van een monument zou met name belangrijk zijn als de nabestaanden de plek vaak moeten passeren (Klaassens, Groote, Huigen, 2009). Geen van de ondervraagde nabestaanden hoeft de plek van het ongeval vaak te passeren, maar Barbara vindt het wel belangrijk om het bermmonument te onderhouden. Ze heeft het monument niet zelf geplaatst, maar het is wel belangrijk voor haar geworden. Het monument staat dicht bij haar huis en ze bezoekt het vaak. Ze heeft moeite met het bezoeken van het graf, omdat het niet echt haar plekje is. Het graf is ontworpen door haar stiefmoeder, stiefzus en stiefbroer. Ze heeft daar nauwelijks inspraak in gehad. Daarom is het bermmonumentje belangrijk voor haar en bezoekt ze het ook regelmatig.

Ook nabestaanden zonder bermmonument zijn veel met de overledene bezig, maar ze doen dat op een andere manier. Vaak is het graf een belangrijke plek. Voor alle nabestaanden is het belangrijk om te weten wat er nu precies gebeurd is. Daarna kunnen ze de plotselinge dood toch beter een plekje geven (Howarth, 2007).

4.4 Privé of publiek

De eerste helft van de vorige eeuw was de dood een taboe. Rouwen gebeurde dan ook in de privé sfeer (Howarth, 2007). De laatste jaren treden mensen steeds meer naar buiten met hun verdriet, maar dat neemt niet weg dat er nog steeds veel mensen het verdriet liever privé houden. Ze plaatsen een bermmonument of houden een stille tocht. Dit gebeurt met name als een geliefde plotseling of met geweld uit het leven is gerukt (Klaassens, 2008).

Nabestaanden die geen bermmonument hebben treden niet per se minder naar buiten met hun verdriet. De een doet het helemaal niet en houdt het verdriet liever privé, terwijl de ander er wel mee naar buiten treedt. Ze treden er dan echter op andere manieren mee naar buiten. Ook zijn er nabestaanden die liever hebben dat mensen naar hun toekomen om de overledene te herdenken. Ze hoeven geen markering op de plek zelf, want dat is een nare plek, maar ze vinden het wel fijn om te merken dat mensen met hun meeleven en nog steeds aan de overledene denken. Daarnaast zijn er nabestaanden die vechten voor een veiliger verkeer en op die manier naar buiten treden.

Nicole geeft duidelijk aan dat ze niets met de plek van het ongeval heeft. Ze vind het een nare plek en vindt dat je iemand niet daar zou moeten herinneren. Voor haar is de herinnering belangrijk. Bij de crematie hebben alle aanwezigen een foto gekregen. 'Ja, dan heb ik liever dat ze die gaan herdenken. Dat ze daar even naar kijken'. Denk aan de leuke dingen en niet aan dat ene moment.

Karel is na het overlijden van zijn zoon heel fanatiek bezig gegaan met verkeersveiligheid. Voor hem is dat een manier om met het verlies om te gaan. Op die manier heeft hij het idee dat hij iets voor hem doet. Hij is er zelfs mee naar de Tweede Kamer geweest. Het gaat hem met name om de notoire overtreders. Personen die bewust keer op keer de regels aan hun laars lappen en er nooit op aangesproken worden. Door nu bezig te zijn met het verkeer treedt Karel ook naar buiten met zijn verlies en zijn verdriet.

Een aantal nabestaanden geeft heel duidelijk aan dat het verdriet voor hun een privézaak is (Howarth, 2007). Ze hebben er geen behoefte aan om met hun verdriet naar buiten te treden met een monumentje. Wel zou een enkeling een soort markering willen hebben op de plek, maar dan op zo'n manier dat het buitenstaanders niet opvalt. Maria zou graag een roos tegen de boom op laten klimmen. Ze heeft met de plek op zichzelf niet zoveel en ze wil daar niet demonstratief bezig zijn door er een bermmonument te plaatsen. De begraafplaats is veel belangrijker voor haar.

Er zijn ook nabestaanden waarbij het rouwproces is weggedrukt. Anja verloor haar vriendje toen ze vijftien was. Ze heeft nooit de ruimte gehad om dat te verwerken. Haar moeder was het overlijden van de zus van Anja nog aan het verwerken en de vader van Anja overleed ook nog eens. Het verdriet heeft zich toen opgekropt. Later is Anja nog in therapie gegaan om het te verwerken.

Thomas is zijn vader verloren toen hij zestien was. Een paar dagen later ging hij weer naar school. Daar kreeg hij een stevige schouderklop. Aan rouwverwerking werd niet echt gedaan. Het leven ging door. Later werd hij er mee geconfronteerd. "Toen ik mijn MAVO diploma kreeg, dan wordt je er mee geconfronteerd dat je die niet kunt laten zien".

Voor bijna alle nabestaanden is de begraafplaats de belangrijkste plek om te rouwen. Deze plek wordt gezien als privé. De nabestaanden zoeken erg zorgvuldig een monument uit voor het graf. Op deze manier maken ze de plek persoonlijk. Voor Barbara is de begraafplaats van haar vader niet de belangrijkste plek om te rouwen. Het voelt niet als haar plekje, omdat haar stiefmoeder en stiefbroer en stiefzus veel invloed op de invulling van het graf hebben gehad. Zij heeft wel een bermmonumentje, maar dat heeft ze niet zelf geplaatst. Toch is het haar plekje geworden. Eerst had ze een situatieschets neergelegd. Dit had ze gedaan om alles goed tot haar door te laten dringen en daarnaast was het ook een waarschuwing voor anderen. Opeens stond er een monumentje. Eerst dacht ze dat een bevriende kunstenaar dat gedaan had, maar uiteindelijk bleek dat een omwonende het geplaatst heeft.

Een bermmonument kan gezien worden als een vorm van protest en publieke tegenspraak (Margry, Sánchez-Carretero, 2007). De nabestaanden in dit onderzoek hoeven echter zelf niet een bermmonument, omdat het afleidend kan werken voor het verkeer en het naar buiten treden met het verdriet vinden ze ook niet nodig. Het hoeft allemaal niet zo op te vallen. Daarnaast kan het ook confronterend zijn voor diegene die het ongeluk heeft veroorzaakt volgens Anja.

De dood wordt onder de meeste respondenten toch wel gezien als iets dat privé is en waar ze niet te veel mee naar buiten willen treden. In ieder geval niet met een monumentje op de plek van het ongeval.

4.5 De plek

Een bermmonument verandert de berm van een plek zonder betekenis in een plek met een betekenis (Everett, 2002). Ook al staat er geen monument op de plek waar een ongeluk is gebeurd, de plek krijgt natuurlijk wel een betekenis voor de nabestaanden. De plek betekent nu alleen iets voor de mensen die weten wat daar gebeurd is, maar dat vinden de nabestaanden ook fijn. Ze hoeven het niet zo nodig publiek te maken.

Bermmonumenten worden meestal opgericht door familieleden van het slachtoffer (Santino, 2006), maar het gebeurt ook wel dat een bermmonument wordt opgericht door anderen. Bijvoorbeeld door klasgenoten of een onbekende die het ongeval heeft gezien. In beide gevallen hebben de nabestaanden niet bewust gekozen voor een bermmonument. Het hoefde van de nabestaanden ook niet, maar nu het monument er toch staat wordt het wel onderhouden en willen ze niet dat het wordt weggehaald.

Het bermmonument dat geplaatst is voor Wilko, het broertje van Nicole, is niet geplaatst door de familie, maar door klasgenootjes. Ze hadden er zelf niet voor gekozen, maar nu het monument er toch staat onderhoudt de moeder van Nicole het wel. Zij ziet het nu als een stukje van Wilko en dus mag het ook niet meer weggehaald worden. Want als dat gebeurt dan kom je aan Wilko. Nicole heeft er niets mee en vindt het een beetje overdreven dat haar moeder zoveel tijd in het onderhoud ervan steekt. Voor haar is het een nare plek.

Barbara heeft ook een bermmonument, maar dat monument heeft zij zelf niet geplaatst. Dat heeft iemand gedaan die het ongeluk heeft gezien en zelf ook al een dierbare was verloren door een verkeersongeval. Ze wist eerst helemaal niet wie het had geplaatst, maar ze vond het wel mooi en liet het dus staan. Ondertussen werd het haar plekje en kwam ze er regelmatig. Bijna een jaar na het ongeluk heeft ze de maker ontmoet bij het bermmonument.

Maar er zijn ook tijdelijke bermmonumenten. Maria had een vogelkooitje opgehangen dat na een paar jaar uit de boom viel. "Er zat toen een dood vogeltje in en dat vond ik wel heel symbolisch. Toen heb ik het verder ook niet meer opgehangen". Daarnaast zette ze vijf jaar lang de avond voor zijn sterfdag een bloemstuk, kaarsjes en een foto van Willem bij de boom. "Dat mensen daar even bij stil staan van dat is alweer één, twee, drie, vier, vijf jaar geleden en toen was het voor mij goed".

Een bermmonument wordt in de meeste gevallen opgericht voor een jong persoon (Santino, 2006). De twee bermmonumenten (afbeelding 4.1 en 4.2) die in de interviews naar voren kwamen zijn opgericht voor een tiener en een oudere man. Voor de vader van Barbara en het broertje van Nicole. Een bermmonument hoeft dus niet altijd voor het verlies van een jong persoon te staan, al is dit wel vaak het geval. Anderzijds komen er ook jonge mensen om in het verkeer waarvoor geen bermmonument wordt geplaatst. Tussen de cases zitten vier jonge personen waarvoor geen bermmonument is opgericht. Twee van deze cases zijn van een lange tijd geleden. In het geval van de andere twee cases is er wel iets gedaan op de plek, maar dat was tijdelijk.

Maria had een vogelkooitje opgehangen dat na een aantal jaar uit de boom viel. Een man kwam het terugbrengen. Ze vond het niet nodig om weer terug te hangen, maar ze heeft het kooitje opgeknapt en in haar eigen tuin gehangen als een monument. Karel had een plaatje in de boom geplaatst. Aan de achterkant van de boom, zodat het uit het zicht zat. "Dat heeft een jaar of drie, vier gezeten en wat ik daar wel mooi aan vond was dat die boom daar overheen begon te groeien". Karel zag dat als een symbool, misschien als de boom volledig over het plaatje was gegroeid was de pijn ook wel weg. Maar het plaatje is uiteindelijk van de boom verwijderd (Afbeelding 4.3).

Een bermmonument hoeft ook niet per se op de plek zelf te staan. Kim heeft zelf een heftig ongeval overleefd en ze heeft een stuk van de boomschors meegenomen als monument. Dit staat nu in haar huis en als ze het moeilijk heeft dan pakt ze de boomschors er even bij. Het herinnert haar aan waar ze vandaan is gekomen, want ze heeft een hele zware tijd gehad tijdens het revalideren na haar ongeval en de boomschors helpt haar om er doorheen te komen.

Nabestaanden die een bermmonument hebben zien de plek van het ongeval als de plek waar hun geliefde voor het laatst in leven was. Een begraafplaats voldoet dan

niet, omdat dat niet de plek is waar hun geliefde voor het laatst was (Klaassens, 2008). Veel nabestaanden die geen bermmonument hebben of er niet bewust voor hebben gekozen, zien de plek als de plek waar hun geliefde dood is gegaan. Het is een slechte plek, ze hebben er een slecht gevoel bij. De begraafplaats is bij deze nabestaanden veel belangrijker. Dat is de plek waar hun geliefde ligt en tot rust komt. Voor hun gevoel is de overledene op die plek.

Nicole verwoordt de plek van het ongeval als volgt: "Waarom moet je iemand op de rottigste plek van zijn leven herdenken?". Karel zegt over de plek: "Ik heb er een heel vervelend gevoel bij". Maar ook iemand die zelf een ongeval heeft overleefd heeft een bepaald gevoel bij de plek. Om zelf weer langs die plek te rijden is heel lastig. Kim zegt: "Maar het is ook een plek van... Het is heel beladen". Ook voor haar is de plek van het ongeval geen fijne plek en het heeft haar heel wat moeite gekost om daar zelf weer een keer heen te rijden.

Nabestaanden zonder bermmonument zien de plek van het ongeval dus als iets slechts. Ze willen hun geliefde daar niet herdenken en ze hebben er een heel naar gevoel bij. De plek van het ongeval wordt ook nauwelijks bezocht door de nabestaanden. Het is een nare plek en ze willen er liever niet mee geconfronteerd worden. Ria had heel veel moeite met de plek van het ongeval. De eerste keer dat ze de plek bezocht was twee weken na het ongeval. Het was afgesproken en ze ging er met de politie en iemand van slachtofferhulp heen. Dat was heel heftig. Ze zag toen ook de fiets weer en daar was bijna niets mis mee. Het was moeilijk te bevatten wat op die plek nu precies gebeurt was. De tweede keer dat ze er kwam was meer dan twee jaar later. Ria reed er nooit uit zichzelf langs en toen dacht ze: "Misschien kom ik daar straks een keer toevallig of onverwachts langs, meerijdend met iemand of zo. Dat moet ik niet hebben". Ze wou daar het liefst een keer alleen langsgaan. Toen heeft ze het plan opgevat om er heen te wandelen en kijken of ze er langs kon wandelen. "Naarmate ik die plek naderde merkte ik weer dat ik in de cocon terecht kwam waar ik ook tijdens het overlijden en de begrafenis in zat. Dan worden veel functies uitgeschakeld en op een aantal gebieden ben je juist haarscherp". Dat heeft ze heel bewust gedaan. Ze is er uiteindelijk voorbijgelopen en na verloop van tijd werd alles weer ruimer en heeft ze haar wandeling afgemaakt. Het voelde als een overwinning. Hierna heeft Ria het nog een aantal keer herhaald, zowel lopend als op de fiets. De plek blijft beladen.

Afbeelding 4.1: Bermmonument broertje Nicole (Foto: Nicole Kuiper)

Afbeelding 4.2: Bermmonument vader Barbara (Foto: Barbara Coljee)

Sommige nabestaanden hebben een bepaalde associatie met de plek. De zus van Anja is waarschijnlijk uitgegleden over een witte streep van een zebrapad. Vanaf toen ontweek ze de witte strepen van een zebrapad als ze op de fiets zat. Dat heeft toch iets met haar gedaan. Het was niet de exacte plek, maar wel iets wat doet denken aan het verongelukken van haar zus. De ongevallen van haar zus en haar vriendje waren met een brommer. Anja heeft uiteindelijk zelf nooit op een brommer gereden. Of dit iets met de ongevallen te maken had weet ze niet. Ze heeft de plek van het ongeval nooit bewust bezocht, maar ze kwam er wel langs. Alleen dacht ze dan niet aan de overledene en daar voelt ze zich wel een beetje schuldig over. De andere respondenten hebben allemaal de plek van het ongeval wel eens bezocht, maar op één na doen ze dat niet regelmatig. Ze hebben de plek alleen vlak na het ongeval een aantal keer bezocht en daarna eigenlijk niet meer. De plek wordt wel eens gepasseerd en dan denken ze er wel even aan, maar het wordt niet meer bewust bezocht. Daar is het graf voor. Alleen Barbara bezoekt de plek van het ongeval regelmatig. Dit doet ze omdat het graf niet echt haar plekje is. Het graf van haar vader is de plek van haar stieffamilie en daar hoort zij niet bij.

Volgens Santino (2006) zouden nabestaanden een bermmonument plaatsen om van de plek van het ongeval een positieve plek te maken. Daarnaast is er op begraafplaatsen te weinig ruimte om het monument vorm te geven zoals ze dat zelf willen. De regels zijn te strikt. Nabestaanden die bij dit onderzoek betrokken zijn geven veelal aan dat de plek van het ongeval een nare plek is. Ze hebben er niets mee. Hun geliefde is daar doodgegaan of zelfs vermoord. “Het ergste vond ik dat ik kon zien hoe groot het stuk was waar de brandweer de straat had schoongespoten” zei Karel. Hij vindt het geen ongeluk, maar een incident. “Het is alsof je bij een afvoerputje in een abattoir staat”. Dat een graf te weinig ruimte zou bieden voor het verdriet komt niet naar voren.

De nabestaanden die over het graf vertellen hebben er wel hun eigen draai aan kunnen geven. Ze geven niet het idee dat ze niet genoeg ruimte hadden om het monument de vorm te geven die ze wouden. Maria heeft voor haar zoon tien plaatsen gekocht op de begraafplaats en er een tuintje van gemaakt (Afbeelding 4.4). Een bermmonument zou ook een plaats zijn voor anderen om troost te vinden of om hun medeleven te betuigen aan de nabestaanden (Van Houten, 2004), maar in het geval van Maria is dit zeker niet waar. Ze zegt: “Ja echt een tuintje waar ook andere mensen komen”. Vrienden van Willem bezoeken het graf als ze het even moeilijk hebben, maar ook onbekenden gaan er even zitten en schrijven iets in het notieboekje wat er ligt.

Sommige nabestaanden hebben liever dat mensen bij hun langskomen als ze de overledene willen herdenken. Nicole zegt hierover: “Ja, natuurlijk doet het een mens goed dat er mensen aan denken, maar dan heb ik liever dat je een keer langskomt of een keer een kaartje stuurt”. Ze hebben geen graf en de vrienden van Wilko hebben een bermmonument opgericht, maar dat vindt ze maar niks. Nicole snapt wel dat mensen de gelegenheid nodig hebben om te rouwen, maar ze zou dan liever zien dat mensen goede herinneringen koesteren. Bij de meeste nabestaanden komt het er op neer dat zij de enigen zijn die het graf bezoeken, dus een plek voor andere mensen om te rouwen of te herdenken hebben ze niet echt nodig.

Afbeelding 4.3: Plaatje zoon Karel (Foto: Karel Dubbink)

Afbeelding 4.4: Graf zoon Maria (Foto: website Willem Quist)

4.6 Communicatie

Een bermmonument is een vorm van communicatie naar buitenstaanders, maar ook naar de overledene toe. Nabestaanden bezoeken het regelmatig en laten er dingen achter (Reid, Reid, 2001) Bijna al deze nabestaanden hebben geen bermmonument. Er wordt hier de vergelijking met het graf gemaakt, maar er wordt ook gekeken naar de twee personen die wel een bermmonument hebben. Een graf kan net als een bermmonument regelmatig bezocht worden en nabestaanden kunnen ook daar dingen achterlaten.

Het blijkt dat een aantal nabestaanden het graf regelmatig bezoekt. Ze nemen alleen niet of nauwelijks dingen mee om op het graf te leggen. Thomas: “Je zet daar een bos bloemen neer en er komt daar een windvlaag in en de vaas valt om. Troep, chaos.” Ze geven aan dat je wel zorg moet dragen voor het graf. Als je dan bloemen meeneemt, moet je na een week weer terug om ze op te ruimen. Ria neemt soms bloemen mee: “Verse bloemen. Niet vaak, tenzij uit de eigen tuin.” Het valt wel op dat de nabestaanden met een graf bijna allemaal het graf heel persoonlijk hebben gemaakt. Met een persoonlijke tekst, een foto of een beeld. Zo heeft Ria twee fietsertjes in de steen laten houwen. Twee fietsertjes, omdat zij daar ook ooit komt te liggen. De fietsers zag je op de rug, want “Hij reed altijd voorop. De grote rots in de branding waar ik altijd naar toe fietste.” Ze hadden elkaar ontmoet tijdens het fietsen, dus het had echt een betekenis voor Ria.

Karel heeft een bijzondere tekst laten graveren in de steen. Het zijn vijf woorden die Thomas als persoon weergeven. Ze bezoeken zijn graf regelmatig, want Karel vindt het belangrijk dat het graf goed onderhouden wordt. Op die manier blijft zijn zoon nog een beetje in leven. Hij brandt ook af en toe een kaarsje, want dat is een mooi symbool.

Bij het graf van Willem zitten soms vrienden van hem een biertje te drinken. Maria vindt soms de bierdoppen de volgende ochtend terug. Waarschijnlijk dronken ze vroeger ook samen bier en door dit te herhalen bij het graf proberen ze hun vriendschap te versterken (Reid, Reid, 2001). Maria heeft voor Willem tien begraafplaatsen gekocht (Afbeelding 4.4), want hij heeft ruimte nodig. Ze heeft er een tuintje van gemaakt en het monument dat er nu staat zijn twee handen die een vogel vrijlaten. Het monument heeft Maria zelf gemaakt. Vogels zijn voor haar heel belangrijk. Haar werk was het inventariseren van vogels. Daarnaast ligt er een notitieblok bij het graf. Daar kunnen bezoekers een bericht achterlaten voor de nabestaanden. En Maria heeft ook nog een website over Willem. Hier plaatst ze gedichten en foto's van zijn graf op (www.willemquist.nl). In eerste instantie had ze ook een vogelkooitje opgehangen op de plek van het ongeval, maar nadat die uit de boom is gevallen heeft ze hem niet meer teruggehangen. In plaats daarvan hangt het kooitje nu in de tuin. Ze kon er geen afstand van doen, want het kooitje had te veel betekenis gekregen.

Voor Anja zijn de twee ongevallen al een tijd geleden, maar ze denkt nu dat het wel heel belangrijk is om naar de plek terug te gaan. Er hoeft geen monument te staan, maar de plek bezoeken is wel belangrijk voor de persoon die daar is overleden. Het helpt om de ziel los te maken van de plek. Reid en Reid (2001) zeggen dat een bermmonument daar ook bij kan helpen, omdat mensen daarbij kunnen bidden. Anja laat zien dat een bermmonument daar niet per se voor nodig is. Naar de plek toegaan en daar even aan de persoon denken is al genoeg. Daarvoor hoeft er geen monument te staan.

Het monument van Barbara is niet door haarzelf neergezet. Ze had er een compositietekening neergelegd van de situatie als waarschuwing. Vervolgens heeft iemand daar een monumentje gemaakt waar de compositietekening in kon. Barbara vond het eigenlijk wel mooi en heeft het laten staan. Ze merkte ook dat er af en toe mensen kwamen om een kaarsje te branden. Een waarschuwingsteken is het al niet meer, want de verkeerssituatie is er verbeterd. Voor Barbara is het nog wel een belangrijke plek om af en toe heen te gaan. Het is meer haar plekje dan het graf van haar vader.

Het broertje van Nicole heeft ook een bermmonument. Deze is geplaatst door zijn klasgenootjes. Nicole en haar familie hebben geen graf. Er is dus niet echt een andere plek om naar toe te gaan. "Daarom is het voor vrienden en klasgenoten en zo wel mooi dat het er is en dat ze er een bloemetje neer kunnen leggen op de dag dat het gebeurt is". Nicole vindt het een vervelende plek om iemand te herinneren, maar ze snapt ook wel dat de vrienden van Wilko de behoefte hebben om op een plek te kunnen rouwen. Alleen dat haar moeder het monument bijna iedere dag bezoekt om te onderhouden gaat iets te ver volgens Nicole.

Een bermmonument wordt geplaatst om een boodschap uit te dragen. Het ongeluk had nooit mogen gebeuren en er moet actie worden ondernomen (Margry, Sánchez-Carretero, 2007). De nabestaanden zonder bermmonument hebben niet echt de behoefte om een boodschap uit te dragen. Ze vinden het heel erg wat er is gebeurd, maar ze hebben er niet zoveel behoefte aan om er zo mee naar buiten te treden. Maar ook nabestaanden die wel een bermmonument hebben hoeven niet per sé met hun verdriet naar buiten te treden. Ze hebben het monument waarschijnlijk niet eens zelf geplaatst.

En er zijn ook nabestaanden zoals Karel die liever zelf actie ondernemen door zich met verkeersveiligheid bezig te houden. Hij is zelfs met een aantal eigen voorstellen naar de Tweede Kamer geweest.

Met een graf kunnen nabestaanden ook communiceren. Het is alleen voor een kleiner publiek, want een graf is meer privé dan een bermmonument. De symbolen zijn persoonlijk en op een nabestaande gericht, zoals een bepaalde tekst of een bijzondere foto. Bij een bermmonument zijn ze ook wel persoonlijk, maar zijn ze tot een breder publiek gericht. Een bermmonument bevindt zich immers in de openbare ruimte.

4.7 Andere gedenkplekken

Het graf is een belangrijke plek voor de meeste nabestaanden. Het is voor nabestaanden zonder bermmonument meestal de plek om hun geliefde te herdenken, maar een graf wordt ook wel gezien als een plek die vergeten kan worden (Van Houten, 2004). Als het graf vergeten wordt dan is iemand pas echt dood. “Ik heb het gevoel, die uitdrukking heb ik wel eens gehoord, dat je pas echt dood bent als iedereen is vergeten dat je geleefd hebt”.

Daarnaast wordt een graf ook gezien als privé (Van Houten, 2004). Daar komt alleen de familie, maar dat is ook niet altijd het geval. Maria gaf al aan dat veel vrienden van Willem en zelfs onbekenden het graf bezoeken. In de meeste gevallen echter, wordt het alleen bezocht door de familie. De respondenten met een graf hechten er veel waarde aan om het graf regelmatig te bezoeken. Ze vinden het belangrijk dat het graf goed onderhouden wordt, op deze manier houden ze de overledene in ere en vergeten ze hun geliefde niet. Het aantal bezoeken naar het graf wordt in de loop van de jaren wel minder. Soms zelfs van meerdere keren per week naar één keer in de één of twee maanden. Speciale dagen om het graf te bezoeken zijn de verjaardag en/of de sterfdatum van de overledene.

Nicole en haar familie hebben er voor gekozen om Wilko te cremen en om zijn as te bewaren in een klompje. Een klompje vonden ze wel treffend: “Het is gewoon een lompe boer.” Ze hebben er meerdere laten maken, zodat iedereen in het gezin een klompje heeft.

Maria heeft twee jaar de slaapkamer van Willem gehouden zoals die was. Alles lag nog zoals hij het had achtergelaten. Hij kon ieder moment thuis komen. In zijn kamer kon ze hem nog terugvinden. Het heeft Maria maanden gekost om alles op te ruimen. Alles wat ze in handen kreeg raketde herinneringen op.

Het is ook mogelijk om een bermmonument in huis te halen. Kim heeft zelf een ongeval overleefd en heeft een stuk boomschors van de plek meegenomen. Dit staat nu in huis en als ze het moeilijk heeft kan ze er kracht uit putten.

Het graf is voor de nabestaanden niet de enige plek om hun geliefde te herdenken. Er zijn veel andere plekken om een overleden persoon te herdenken.

Hoofdstuk 5 - Conclusies

Het verschil tussen wel of geen bermmonument is niet zwart/wit. Er zijn ook nabestaanden die niet voor een bermmonument kiezen, maar waarbij er toch een bermmonument staat op de plaats van het ongeval. Dit wordt dan opgericht door anderen. Bijvoorbeeld door vrienden. Deze nabestaanden zitten daar zelf soms helemaal niet op te wachten en hebben helemaal niets met de plek van het ongeluk en dus ook niets met het bermmonument. Een andere plek is belangrijker. Er zijn ook nabestaanden die wel een soort van bermmonument zouden willen hebben, maar dit niet doen. Ze zijn bang voor een afwijzing van een bestuurlijke instantie of vinden het te veel werk om het aan te vragen. Deze nabestaanden hoeven niet een heel opvallend bermmonument, maar willen een klimop of een andere plant. Op deze manier is de betekenis van de plek alleen voor hun zichtbaar. Ten slotte zijn er ook nabestaanden die een bermmonument in huis halen. Ze nemen iets van de plek van het ongeval mee en zetten het in huis neer. Dan kunnen ze aan het ongeval terug denken wanneer ze maar willen.

Voor de nabestaanden zonder bermmonument is het graf vaak een belangrijke plek. Ze maken het graf persoonlijk door afbeeldingen en teksten. Het graf geeft iets van de persoon weer. De nabestaanden bezoeken het graf wel regelmatig, maar nemen er nauwelijks iets mee naar toe. Ze vinden dat het rommel geeft en het graf moet netjes en puur zijn. Een andere plek die wordt genoemd is thuis. Het is ook mogelijk de as van de overledene te bewaren in een urn (of iets persoonlijks) en dat thuis een plekje te geven.

Nabestaanden die wel een bermmonument hebben opgericht zijn positiever over de plek van het ongeval dan nabestaanden die dat niet hebben gedaan. Nabestaanden zonder bermmonument zien het als de plek waar hun geliefde is overleden of waar hun geliefde is vermoord. Terwijl nabestaanden met een bermmonument de plek van het ongeval zien als de plek waar hun geliefde voor het laatst in leven was. Omdat nabestaanden zonder bermmonument negatiever zijn over de plek hebben zij er ook geen behoefte aan om daar een monument neer te zetten. Ze worden er liever niet aan herinnerd. Daarnaast zien zij het verdriet dat ze hebben als iets dat privé is. Ze willen het liever niet delen met de buitenwereld. Als er een bermmonument zou zijn is het verdriet ineens niet meer privé, maar publiek. Iedereen kan nu zien wat er gebeurt is, zijn medeleven tonen of ook zijn verdriet daar kwijt. Daar hebben ze geen behoefte aan.

Het plotseling verliezen van een dierbare in een verkeersongeval is erg heftig en niet iedereen gaat op dezelfde manier met dit grote verlies om. Nabestaanden die geen bermmonument hebben, hebben daar duidelijke redenen voor. Het is vooral de plek van het ongeval dat ze een naar gevoel geeft en ze hebben geen behoefte aan om met het verdriet naar buiten te treden. Ze verwerken het verlies liever privé.

Hoofdstuk 6 - Literatuur

- Ariès, P., (1977), 'L'homme devant la mort', Éditions du Seuil, Parijs
- Clark, J., (2008), 'Your Spot', Vanclay, F., et al., 'Making sense of place', National Museum of Australia
- Clark, J., Franzmann, M., (2006), ' Authority from grief, presence and place in the making of roadside memorials', *Death Studies*, 30:6, pag. 579-599
- Everett, H., (2002), 'Roadside crosses in contemporary memorial culture', Denton, University of North Texas Press
- Flowerdew, R., Martin, D., (2005), 'Methods in Human Geography', Essex, Pearson Education Limited
- Hammersvelt, W., (2008) 'De dood van je kind is een absoluut breekpunt', *Dagblad van het Noorden*
- Hartig, K.V., Dunn, K.M, (1998), 'Roadside memorials: interpreting new deathscapes in Newcastle, New South Wales', *Australian Geographical Studies*, 36(1), pag. 5-20
- Holloway, L., Hubbard, P., (2001), 'People and Place', Essex, Pearson Education Limited
- Houten van, R., (2004), 'Weinig beleid voor bermmonumenten - Beertjes, brievenboompjes, kruisbeelden, foto's, windlichten : steeds vaker gedenken nabestaanden van verkeersslachtoffers hun dierbare op de plek des onheils zelf. Sommige gemeenten maken er beleid voor, de meeste beslissen ad hoc', *VNG-magazine*, vol. 58, afl. 10, pag. 21-23
- Klaassens, M., Groote, P., Huigen, P.P.P, (2009), 'Roadside memorials from a geographical perspective, *Mortality*, vol. 14.no. 2, pag. 187-201
- Klaassens, M., Groote, P., Huigen, P.P.P., (2008), 'Bermmonumenten, Plekken om naar te kijken', Venbrux, E., Heesels. M., Bolt, S., 'Rituele creativiteit', Amsterdam, Mulder van Meurs
- Klaassens, M., (2008), 'Is rouw in de berm op zijn plek? Bermmonumenten zijn een gevoelig onderwerp - niet alleen voor nabestaanden maar ook voor beleidsmakers', *Rooilijn : mededelingen van het Planologisch en Demografisch Instituut*, afl. 6, pag. 432-437
- Margry, P.J., Sánchez-Carretero, C., (2007) 'Memorialising traumatic death', *Anthropology today*, vol. 23, no. 3, pag. 1-2i
- Quist, M., (2008), 'Troostvogels', Hoogeveen, Pet!

Reid, J.K, Reid, C.L, (2001), 'A cross Marks the spot: a study of roadside death memorials in Texas and Oklahoma', *Death Studies*, 25:4, pag. 341-356

Ritzer, G., (2007), 'The Globalization of Nothing 2', Thousand Oaks, Pine Forge Press

Santino, J. (2006), 'Spontaneous shrines and the public memorialisation of death (ed.), Owens, M., Louisiana roadside memorials: Negotiating an emerging tradition, New York, Palgrave Macmillan

Seale, C., Geest van der, S., (2004), 'Good and bad death: Introduction', Elsevier, 58, pag. 883-885

Winchester, H.P.M., et al. (2003), *Landscapes, ways of imagining the world*, Harlow, Pearson Education Limited

Websites

NOS nieuws (2009), www.nos.nl, laatst bezocht op 15-12-2010

NCRV uitzending gemist, Man Bijt Hond (2009), www.ncrv.nl, laatst bezocht op 12-11-2010

Willem Quist, www.willemquist.nl, laatst bezocht op 15-04-2011

Bijlage 1

Diepte-interview Geen bermmonument

Onderzoek:

Er is onderzoek gedaan naar bermmonumenten. Voor mijn onderzoek ben ik op zoek naar de persoonlijke verhalen van nabestaanden over de betekenis van de plek van het ongeluk. Om vervolgens te kijken of nabestaanden met een bermmonument een andere lading geven aan de plek van het ongeluk dan nabestaanden zonder een bermmonument.

Doeleinden:

De interviews met de nabestaanden worden uitgeschreven en geanalyseerd en gebruikt voor wetenschappelijk onderzoek; voor het hoofdstuk van een masterscriptie. Heeft u er bezwaar tegen als ik uw naam gebruik of wilt u liever anoniem blijven?

Ongeval

Wat gebeurde er op de dag van het ongeval?

Plek

Wat betekent de plaats van het ongeluk voor u?

Hoe voelt u zich op de plek van het ongeluk?

Heeft u het gevoel dat er nog 'iets' is?

Bezoekt u de plek nog wel eens?

(Indien de plek van het ongeluk wel bezocht wordt)

Hoe vaak gaat u naar de plek van het ongeluk toe? En andere familieleden?

Is dat door de tijd heen veranderd?

Wat doet u op die plek?

Communiqueert u met de overledene? (Door middel van briefjes, praten etc?)

Hoe lang bent u dan op die plek aanwezig? (Minuten, of een kwartiertje?).

Bent u er ook op speciale dagen (feestdagen, verjaardag, sterfdag)? Alleen of met anderen?

Wat neemt u mee? Neemt u altijd wat mee?

Heeft dat een speciale betekenis voor u?

Hoe bent u op het idee gekomen om dat mee te nemen?

Heeft het iets met uw _____ te maken/is het symbolisch?

Wat nemen andere mensen mee?

Waarom neemt u iets mee?

Versiert u het wel eens met bepaalde dagen (feestdagen, verjaardag, sterfdag)?

Andere plekken van herinnering

Zijn er andere plaatsen waar u naar toe gaat om _____ te herinneren?

Is _____ begraven of gecremeerd?

Hoe ziet die plek eruit?

Wat neemt u mee naar deze plek?

Kunt u alles bij de steen/het graf neerzetten of zijn er regels waar u zich aan moet houden?

Hoe vaak gaat u naar deze herinneringsplek toe?

Gaat u alleen of met anderen?

Verschilt dat per gezinslid of andere nabestaanden? Wat is hiervoor de reden?

Is dat door de tijd heen veranderd?

Hoe belangrijk is die plek voor u?

Gaan de vrienden ook naar deze plek?

Hoe belangrijk is de plek voor hen?

Markering

Is er een markering van de plek?

Zo ja, op welke manier wordt de plek gemarkeerd?

Is er op de plek van het ongeluk een tijdelijk bermmonument geweest? (Bloemen etc.)

Zo ja wie hebben dat georganiseerd?

Is dit een bewuste keuze geweest?

Waarom heeft u geen bermmonument opgericht?

Zou u het achteraf gezien alsnog een bermmonument oprichten?

Afsluiting

Hoe vindt u het om bermmonumenten tegen te komen?

Verschilt dat met voor het ongeval?

Denkt u dat het aantal bermmonumenten toeneemt?

Waarom denkt u dat er meer monumenten in Nederland worden opgericht?.

Hoe denkt u over een centraal monument voor alle verkeersslachtoffers?

Bedankt voor het beantwoorden van de vragen.